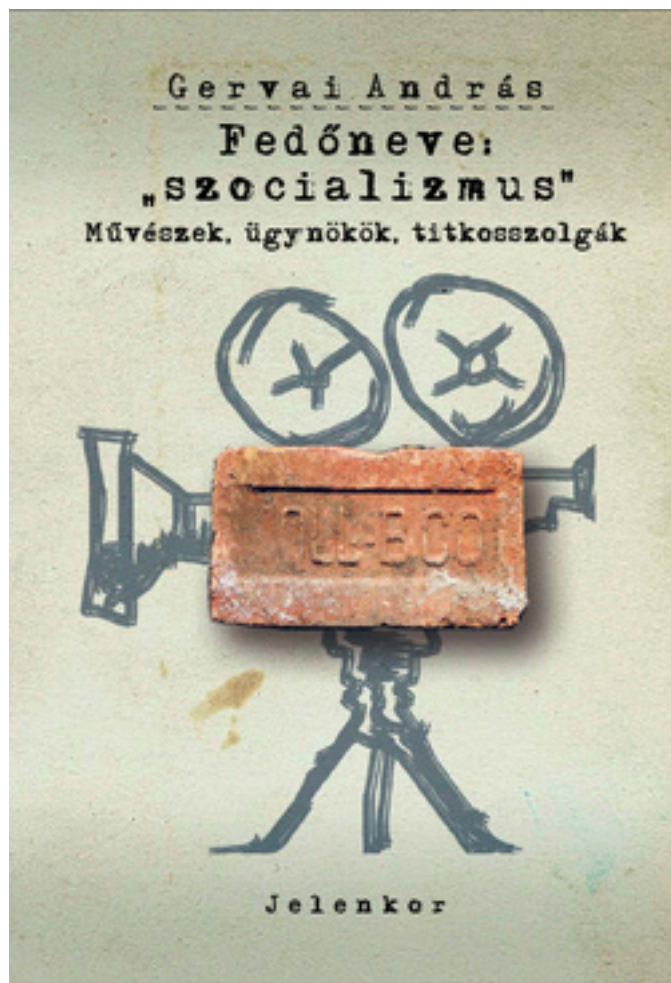

Nálunk inkább az ügynököket védik

Magyari Péter - INDEX

2010. november 29., hétfő

Fedőneve: "szocializmus" címmel jelent meg Gervai András könyve, ami elsősorban a magyar filmiparban és színházi életben működő ügynökökről szól. A szerző azt mondta, hogy a Kádár-rendszer embertelenségét akarta bemutatni. Szerinte nem elég az ügynökök neveit közreadni, a sorsukat is meg kell vizsgálni, hogy ki milyen kényszer hatására, és mennyire volt együttműködő a titkosrendőrséggel.

Három nagy nevet ismerhetnek nagyon sokan a könyvben szereplő ügynökök közül. Bódy Gábort, Szabó Istvánt, akikről már korábban nyilvánosságra került, hogy ügynökök voltak, de a nagyok között van Máriássy Félixé. Őt most azonosította először ügynökként?

Ez nekem is nagy meglepetés volt. Máriássy ügynöki tevékenysége azért is megdöbbentő, mert a tanítványai imádták, miközben róluk is jelentett. A jelentései tartalma eléggé elkésztő. Leplezetlen irigység árad abból, ahogy többekről is ír, van akinek például a homoszexualitásán gúnyolódik. Máriássy sikeres ember volt, nem arról volt szó, hogy neki előre kellett volna jutnia. Azt sajnos nem lehet tudni, hogy hogyan szervezték be.

hirdetés

Amikor az Élet és Irodalomban öt évvel ezelőtt nyilvánosságra hozta, hogy Szabó István ügynök volt, sokan egyértelműen kiálltak a rendező mellett. Az akkori miniszterelnök demonstratívan megölelte a filmszemlén Szabó Istvánt, és sokan aláírásukkal támogatták a rendezőt. A mostani könyvében külön fejezetet szentel az akkori reakcióknak. Meglepte az akkori nagy nekibuzdulás?

Meglepett és megviselt ami a cikk körül történt. Kétszer is nekiálltam már, hogy megírjam a Szabó-ügy fogadtatását, de érzelmileg képtelen voltam rá, idén tudtam csak megírni. Kellott egy időbeli és érzelmi távolság is. Annak idején a legkülönbözőbb összeesküvés-elméletekkel találkoztam, hogy például miért pont a filmszemle előtt jelent meg a cikk. Hát azért, mert 2005. november 9-én írták alá a kutatási engedélyemet, és 3-4 hét múlva került a kezembe Szabó-dossziéja. De nem arról volt szó, hogy kértem volna a rá vonatkozó iratokat, hiszen nem is tudtam azok létezéséről. Az anyag feldolgozásával nem sokkal a cikk megjelenése előtt készültem el. Volt, aki azzal vádolt, hogy a jobboldal állt mögöttem. Hátranéztem, senki sem állt mögöttem. Arra számítottam, hogy vihar lesz, de arra nem, hogy ennyire nekem jönnek. A Népszava publicistája meg egyenesen moslák között kurkászó disznóhoz hasonlított.

Tart attól, hogy most is lesz balhé?

Balhéra nem számítok, de az lehetséges, hogy megosztja majd a közvéleményt a könyvem. A társadalom egy része nem akar szembenézni a múlttal. Ez nagyon kényes és fájdalmas dolog. Biztos, hogy lesznek olyanok, akik támadni fognak. A Szabó-ügy idején is voltak, akik csak az ügynököket védték. Na de ki védi a besúgókat?

Az akkori botrány hozzájárult ahhoz, hogy most egy teljes könyvet írt az ügynökökről?

Nem, eredetileg is azt gondoltam, hogy könyvet írok a témáról. A Tanúk című könyvem folytatása ez. Abban azt kutattam, hogyan szült bele a politika a filmesek életébe, filmjeik elkészítésébe. Már akkor is kutattam dokumentumok után az Országos Levéltárban. Ezután már szinte logikus lépés volt, hogy a kutatásaimat a Történeti Levéltárban folytassam, és megvizsgáljam, hogy milyen kapcsolat volt a titkosszolgálatok munkája, információi és a politikai, kultúrpolitikai döntések között. A mostani könyvben ez a szoros kapcsolat nagyon pontosan kiderül. Például annál a résznél, amikor Aczél György az Operaházba látogat, és előtte az egyik ügynökkel íratnak egy hosszú tanulmányt a színház műszaki, gazdasági problémáiról, hogy felkészítsék Aczélt.

Öt évig dolgoztam a könyvön, és sokszor lelkiileg nagyon megviselt a munka. Most, hogy készen vagyok, kezdek rájönni, hogy a könyv megírásának mélylélektani okai is vannak. Az,

hogy mérhetetlenül gyűlölöm a diktatúrákat, de általában is: minden helyzetet, amelyben az egyik ember a másikat megalázza, tönkreteszi. Ebben biztos közrejátszik a családom története: az apám holokaust-túlélő volt, az egyik nagybátyámat és két nagynénémet a nyilasok gyilkolták meg, a harmadik nagynénémet pedig Wallenberg mentette meg, aki viszont szovjet börtönben végezte.

Több közösség megfigyelését is feldolgozza a könyv, például Szabóék osztályát a színművészetin, az Operaházat, vagy a békéscsabai színházat. Mindegyik esetben feltűnő, hogy mennyire mélyen be voltak hálózva ezek az intézmények. Mindegyikről több, egymásról sem tudó ügynök jelentett párhuzamosan, és elképesztő részletességgel beszámoltak banális eseményekről, politikától független személyes pletykákról is. Miért kellett egy ekkora apparátus, minek tettek ennyi energiát ebbe?

Nyilván kicsit paranoiás volt a hatalom, még ha nem is annyira, mint a Rákosi-rendszerben. Összeszámoltam amúgy, hogy a könyvben szereplő tartótisztek közül 19 volt elég idős ahhoz, hogy már az ÁVO-nak, ÁVH-nak is tagja lehessen, és közülük 16 tényleg az is volt. Tehát az ÁVH-s gyanakvás szellemisége azért megmaradt a strukturális átalakítások után is. Másrészt minden szervezet igyekszik a saját szükségességét indokolni, túl azon is, amit rendeltek tőle.

Mindenkiről mindent tudni akartak, mert az információ hatalom. Mindenkit kézben akartak tartani. A titkosszolgálatok a párt ökle, a hatalom másik arca volt. Ezt a rendszert akartam megmutatni – erre utala könyv címe is – és ezért sem csupán filmes történetek vannak benne. El kellene azon gondolkodnunk, hogy milyen rendszer az, amelyiknek besúgókra és besúgásra volt szüksége? Főleg azoknak, akik nyakig vannak abban az illúzióban, hogy milyen jó volt a Kádár-korszak.

Nagyon tanulságos a könyvben, hogy ki hogyan reagál a beszerzésre. Van aki önként jelentkezett, ezek az egyszerűbben megítélhető esetek. Sokszor azonban nem lehet eldönteni, hogy elvárható-e bárkitől, hogy ellenálljon. Volt valamennyire mozgástere annak, akit beszerveztek?

Érdekes például összehasonlítani Szabó István és Kézdi-Kovács Zsolt jelentéseit. Egyszerre kényszerítették őket együttműködésre, osztálytársak voltak, ugyanabban a közegben éltek, ugyanazokat kellett megfigyelniük, és ugyanaz a lehetséges retorzió várt volna rájuk, ha nem működnek együtt. Mégis eltérő jelentéseket készítettek. Kézdi-Kovács folyamatosan nagyrészt semmitmondó információkat közölt, míg Szabó bizonyos esetekben kifejezetten ellenségesen írt az általa megfigyeltéről.

Aztán a könyvben szereplők közül ott van Vámos Tamás operatőr példája, aki disszidált a beszerzés elől, vagy Mamcserov Frigyesé, akit – mert nem akart együttműködni – kizárták a hálózatból. Van olyan ügynök szereplője a könyvnek – a nevét most szándékosan nem említem – aki több jelentésben is könyörgött a tartótiszteknek, hogy engedjék el. Az ő példája is bizonyítja, hogy nem elég egy ügynök-listát megnézni, hogy kik a beszervezettek, mert nem lehet látni mögöttük a sorsokat.

Természetesen más volt azok helyzete, akiket az 56-ot követő megtorlások idején, vagy pláne Recsk árnyékában kényszerítettek beszervezésre, és más azoké, akiket a 80-as években. Az mindenképpen érdekes, hogy a 60-as évektől évente az állomány 20 százalékát kizárták hírszerző lehetőségeik beszűkülése illetve a munkavégzés megtagadása, passzív ellenállás miatt. És ugyancsak ekkortól az újonnan beszervezettek fele már a második találkozóra sem ment el. Fontosak a beszervezés körülményei. Mire a tisztek berendelik valahova a potenciális ügynököket, addigra mindent tudnak róla, és sokszor van egy zsarolási alap is. Fél-egy évig dolgoztak előre az illetőn, azt is tudták róla mire a beszervezésig eljutottak, hogy miről álmodott a múlt héten. Ebben a helyzetben az ember nem nagyon tud mit csinálni. De egy-két hét, hónap múlva már esetleg ki lehet különböző stratégiákat dolgozni az együttműködés szabotálására, vagy–végső soron – meg is lehetett tagadni az együttműködést. Ezért senkit sem ért durva retorzió.

Ugyanakkor előnyöket lehetett szerezni azzal, ha valaki együttműködött?

Hát persze. Számomra ebből a szempontból is döbbenetes annak az újságírónak, Földessy Dénesnek a története, aki 37 évig jelentett. Az állambiztonsági szolgálatoktól fizetésekiegészítést kapott, a pályáján segítettek, és rengeteget utazott Nyugatra – szolgálati útra, turistaként egyénileg vagy csoportosan. A Magyar UNESCO Bizottság – nyilván belügyi kérésre – például hivatalosan kiküldte egy párizsi konferenciára, ahol figyelte a négy magyar küldöttet. Azokat, akiket a párizsi UNESCO-központ hívott meg. Gyakori volt, hogy társasutazáson vett részt, például elment Angliába Baranya megyei tanárokkal, egy 64 fős csoporttal, amelyre rajta kívül még négy másik ügynök is vigyázott. A Kádár-korszakban semmit sem adtak ingyen, mindennek ára volt, az egy kijáráson alapuló, feudális rendszer volt. Persze szó sincs arról, hogy aki vitte valamire, az mind besúgó volt.

De van, aki a karrierje érdekében nem riadt vissza a kollaborálástól, amit az állambiztonság általában honorált. A könyvben szereplő Szalkai Sándort például azért vették fel a Színház- és filmművészeti főiskolára, mert az állambiztonság elintézte. Aczél személyesen szólt oda a leendő osztályfőnöknek, Herskó Jánosnak. Tartótisztjei azt is tudták Szalkairól, hogy autókkal üzletelt, de ezt is elnézték neki. Fölülállt a törvényeken. És most mintha ez a szellemiség tovább élne. Egyesek úgy gondolják, hogy azzal az egykori ügynökkel, aki sokra vitte, híres vagy hatalmas lett, elnézőnek kell lenni. A szakmai, művészi, tudósi, közéleti érdemek azonban nem adhatnak felmentést az erkölcsi botlások, bűnök alól.

A Szabó-ügy idején Farkasházy Tivadar azt mondta a Heti hetesben, hogy álljon elé akár egyetlen ember, akinek ártottak, derékba törték a pályafutását. Ártottak az ügynökök?

Erről szól az egész könyv. Arra törekedtem, hogy minél plasztikusabban domborodjon ki, hogy egy-egy jelentésnek milyen következményei voltak. A könyvben több olyan ügynök is szerepel, aki sokaknak nagyon ártott. Szalkai Sándort például – még műegyetemi hallgatóként – 1956 decemberében elvi alapon, az elsők között szervezték be. Szóban és írásban rendszeresen beszámolt a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége gyűléseinek helyéről, idejéről, az ott elhangozottokról. Értesülései eredményeképpen többeket letartóztatattak.

Segített abban is, hogy a Karhatalmi Század több operatív tisztje beépüljön az egyetemisták

szövetségébe. Dobrányi Géza, a Magyar Filmlaboratórium főmérnöke, majd igazgatója nem sokkal a forradalom bukása után megadta a munkahelyén lezajlott "ellenforradalmi" szervezkedés öt résztvevőjének a nevét, és azokét is, akik a vállalati munkástanácsban irányító szerepet játszottak. Magyar József operatőrrel azt közölte, hogy a forradalom idején több esetben géppisztollyal látták. Nagyon értékes Bódy Gábornak az az információja is, amelynek révén 1974-ben sikerült egy tőlünk Nyugat-Németországba kéziratokat és szamizdatokat kicsempésző futárt, egy fiatal lányt leleplezni. Ráadásul Bódy nem feladatot hajtott végre, hanem maga fedezte fel a veszélyes kapcsolatot.

Földessy Dénes 1985-ben feljelentette a szeretője férjét, hogy az az NSZK-ba utazik, és 14 ezer márkát akar kicsempészni egy vámos ismerőse segítségével. Egy néhány hónappal későbbi tartóizotti megjegyzésből kiderül, hogy a besúgott ellen vám- és deviza-bűncselekmény miatt vádat emeltek. Földessy a szeretőjét is feljelentette, hogy az a két lányával disszidálni akar az NSZK-ba. Sokan beszélnek arról egy-egy számukra kedves ügynök lelepleződésekor, hogy az illető jelentései senkinek sem árthattak. De ezt honnan tudják? Tudnak ők a tartóizottak logikájával gondolkozni?

A könyv fejezetei különböző típusokat mutatnak be: a recski tábor túlélőjének beszervezésétől egészen a 80-as évek ügynökeiig. Tudatos volt, hogy típusonként válogasson? Vagy a véletlenszerűen kiszúrt ügynököket foglalta rendszerbe?

Minél több oldalról akartam bemutatni a hatóság működését, azt, hogy tényleg rendőrállamban éltünk, ez igazi diktatúra volt. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy egyáltalán nem az ügynököket tartom az elsőszámú bűnösöknek, ami persze nem jelenti azt, hogy a tevékenységüket ne lehetne mérlegre tenni. De nem ügynökökre vadásztam, elsődleges célom az volt, hogy megmutassam: a rendszert nem kis részben a besúgás, árulás és a retorzióktól való félelem tartotta össze. Az anyagot azonban nem manipuláltam, nincsen olyan dosszié, amit megtaláltam, és nem dolgoztam fel. Egyrészt az időrendet vettem figyelembe a szerkesztéskor. Recskről indulunk és a rendszerváltással fejezzük be. Másrészt áldozatokkal kezdődik a könyv, akik keresték az ellenállás lehetőségét, és hatalmas nyomás alatt álltak.

A könyvben hősök is előkerülnek. Van egy fejezet Ember Juditról, aki az egyetlen aktív ellenálló szereplője a könyvnek. Kiderül a sorsán keresztül, hogy miközben működik ez a hatalmas apparátus, ami egy teljes várost is képes alaposan megfigyelni, addig ő nehézségek közepette ugyan, de mégiscsak csinált kemény filmeket. Ez nagyon furcsa ambivalencia. Ez hasonló kettősség, mint amikor kiderül a könyvből, hogy végső soron nemet lehet mondani a beszerzésre, vagy el lehet kenni a feladatot semmitmondó jelentésekkel. Mennyire volt akkor hatékony ez a diktatúra?

Nem volt ez tökéletesen működő rendszer, sok múltott a személyes karakteren is. Ember Judit nagy árat fizetett a kiállításáért, bár cserébe elmondhatta, hogy ő nem kötött kompromisszumot. Rettenetes konfliktusai voltak, de nem lehet mindenkitől elvárni, hogy ennyire karakán legyen. Ő margón maradt, ahogy Herskó János elnevezte: „a legbetiltottabb magyar rendező volt”.

A maga módján ellenállt Teuchert József gyártásvezető is. Beszervezték a börtönben, de nem

jelentett igazán senkiről. Aztán szabadulása után nem sokkal beidéztek a BM-be. Bement, mint ügynök, és – miután megkérdezték és ő elmondta a véleményét a Kádár-rendszerrel – úgy távozott a kihallgatásról, mint gyanús és veszélyes elem, akit meg kell figyelni. Igyekeztem mindenkivel beszélgetni, akik ismerhették őt, még a házba is elmentem, ahol lakott. Ez egy rettenetes történet arról, hogy tűntettek el valakit. Ezt az embert lenullázták, lassan agyagba döngölték.

Lehetséges, hogy vannak olyan beszervezettek, akiknek teljesen eltűntek az anyagai?

Elvileg mindennek meg kell lennie a mágnesszalagokon, csak kérdés, hogy mi lesz azokkal. Az is érdekes, hogy mi történt a tartótisztek dossziéival, amelyek önéletrajzokat, minősítéseket, adatlapokat tartalmaznak. Törekedtem arra, hogy az ő szakmai pályafutásukat is megrajzoljam a könyvben. Kiderül az életrajzaikból, hogy sok fegyelmet kaptak, frusztráltak voltak. A legtöbb kollégáikkal és főnökeikkel is agresszíven viselkedtek, a hálózati kapcsolataikkal pedig gyakran hatalmaskodtak. Sok esetben azonban semmit sem találtam a tartótisztekről. Az érthető, ha viszonylag fiatal volt az illető, mert akkor lehet, hogy azért nincs róla anyag, mert a rendszerváltás után tovább szolgált. Viszont vannak olyanok, akiknél ezt – az életkoruk miatt - kizárhatjuk, és még sincs meg a Történeti Levéltárban adossiékuk. Szabó három tartótisztje közül például az egyikről nincs semmilyen anyag. És több olyan dosszié is akad, amelyik ki van herélve.

Visszatérve az ügynökökre: van olyan, akinek az ügynök voltáról száz százalékgig nem lehetek meggyőződve, csak 99 százalékgig. Mert nincs meg se a beszerzési-, se a munkadossiéja, meg a 6-os kartonja, de egy-egy elejtett tartótiszt megjegyzésből mégis beazonosítható. Ezekben az esetekben természetesen nem fedtem fel az ügynök kilétét.

Az ügynökkérdés magyarországi szabályozásról mit gondol?

A rendszerváltáskor érdemes lett volna tisztázni ezeket a dolgokat. A könyvben szerepel egy interjú részlete, amit a Stasi-levéltár igazgatójával készítettem. Arról beszél, hogy meg kell találni az egyensúlyt az információk kárpótlás és az ügynök személyiségi jogai között. Nálunk inkább az ügynök személyiségi jogait védik.

Abban nem hiszek, hogy ezeket az embereket jogilag el kellene ítélni. De fontos lenne, hogy legalább megnevezzük, megmutassuk őket. Hiszen ezekből a történetekből is kiderül, hogy a többségüket – különböző mértékű – felelősség terheli. Ők is könnyíthetnének saját terhükön, ha kiállnának. Bocsánatot csak annak lehet adni, aki bocsánatot kér.